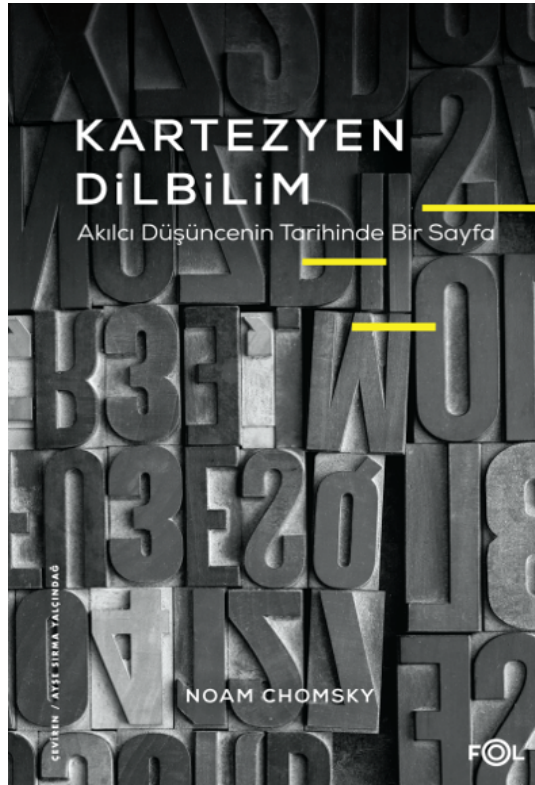

Atf (cite): ALTINÖRS, Selami Atakan (2025). “Kartezyen Dilbilim: Akılcı Düşüncenin Tarihinde Bir Sayfa” Adlı Kitap Hakkında Bir İnceleme, *Disiplinler Arası Dil Araştırmaları Dergisi*, 11, 212-217.. doi: 10.48147/dada.1672703

“Kartezyen Dilbilim: Akılcı Düşüncenin Tarihinde Bir Sayfa” Adlı Kitap Hakkında Bir İnceleme

A Review About of the “Cartesian Linguistics: A Chapter in the History of Rationalist Thought” Named Book

Selami Atakan ALTINÖRS¹

¹ Prof. Dr., Galatasaray Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye. E-mail: s.atakan.altinors@gmail.com, ORCID No: 0000-0001-6072-288X

Selami Atakan ALTINÖRS

Makale Türü: Kitap İncelemesi

Paper Type: Book Review

Noam CHOMSKY (2024). Kartezyen Dilbilim: Akılcı Düşüncenin Tarihinde Bir Sayfa. Çev. Ayşe Sırma Yalçındağ. Ankara: Fol Yayıncılık. ISBN: 978-625-6584-62-4

Chomsky'nin dilbilim ve dil felsefesi alanındaki baş yapıtlarından biri olan *Kartezyen Dilbilim: Akılcı Düşüncenin Tarihinde Bir Sayfa*, İngilizce orijinalinin yayımlanmasından elli sekiz yıl sonra, Dr. Ayşe Sırma Yalçındağ tarafından Türkçeye çevrildi ve FOL Kitap etiketiyle Kasım 2024'te basıldı. Çeviri metnin, kaynak metinden erek metne sabırla ve özenle damıtılmış “uzman işi” bir kalitede olduğunu söylemek yerinde olur. Kitap “Teşekkür” ve “Giriş” kısımlarını takip eden dört ana bölümden ve onların ardından gelen “Özet”, “Kaynakça” ve “Dizin” kısımlarından oluşuyor ve toplam 132 sayfa. Chomsky kitabın “Giriş” kısmının başında Whitehead'ın şu saptamasını epigraf olarak alıntılıyor: “Avrupa halklarının son iki yüz yirmi beş yıllık düşünce hayatının özeti ve yeterince isabetli bir tarifi, on yedinci yüzyılın dâhilerinin onlara sağladıkları bir birikmiş fikirler sermayesinden beslendikleridir” (Chomsky, 2024: 12). Chomsky'nin bu cümleyi neden epigraf olarak seçtiği, kitabı okuduğunuzda belirginleşiyor. Bunu şöyle açıklayalım: Chomsky bu kitabında, on yedinci yüzyılda Descartes'in öncülük ettiği rasyonalist felsefenin zihin ve dil konusundaki önemli tespitlerinin, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda söz konusu tespitlerin takipçisi olan filozoflar tarafından geliştirildiğini savunuyor: “Dil yapısı kuramına uygulandığı şekliyle Whitehead'ın değerlendirmesi, 18. yüzyıl ve 19. yüzyılın başları için oldukça isabetlidir” (Chomsky, 2024: 13). Kitabının sonunda Chomsky kendi dilbilim kuramını onların mirasçısı gibi görülebileceğini belirtiyor: “Dil kullanımının yaratıcı yönü dilbilim için yeniden temel bir ilgi alanı haline gelmiştir ve 17 ile 18. yüzyıllarda ana hatları çizilen evrensel dilbilgisi kuramları, dönüşümsel-üretici dilbilgisi kuramında yeniden canlandırılmış ve ayrıntılandırılmıştır” (Chomsky, 2024: 116). Chomsky'nin dönüşümsel-üretici dilbilgisi kuramının, neden onların mirasçısı gibi görülebileceğini, kitabı bölüm bölüm inceleyerek açıklamaya çalışalım.

Kitabın birinci bölümü “Dil Kullanımının Yaratıcı Yönü” başlığını taşıyor. Chomsky bu bölüme son derece yerinde bir tespitle başlıyor: “Descartes yazılarında dile çok az değindiyse de dilin doğası hakkındaki belirli gözlemleri onun genel görüşünün oluşmasında önemli bir rol oynamıştır” (Chomsky, 2024: 17). Gerçekten de Descartes'in dil hakkında yazdıkları *Metot Üzerine Konuşma*'nın beşinci bölümündeki birkaç paragrafta ve Newcastle Markisi'ne, Rahip Mersenne'e ve More'a yazdığı mektuplarındaki bazı pasajlarla sınırlıdır. Buna rağmen, *Metot Üzerine Konuşma*'da düşünme ile dil arasındaki ilişkilendirmesi ve “konuşan hayvan”ı bir oksimoron olarak görmesi itibarıyla dil Kartezyen felsefede bir tür “mihenk taşı” rolü üstlenir: Düşünen bir töze, bir zihne [*esprit*] sahip olmanın emaresi ona göre dildir ve işitme engelliler bile jestler ve mimiklerle gayet başarılı bir şekilde iletişim kurarlar (Descartes, 2017: 70-71). Buna karşılık bazı hayvan türleri çeşitli bedensel hareketleriyle ve çıkardıkları eklemli olmayan seslerle olsa olsa açıklık, korku, saldırganlık, uysallık gibi birtakım fizyolojik durumlarını dışa vurabilir. Descartes'in terminolojisinin dışına çıkarak söylersek, hayvanların bu tür dışa vurumları, içgüdüsel, otomatik, tekdüze/basmakalıp ve sınırlı bir repertuvara dayalı iken, insanın konuşma yetisi sınırlı sayıdaki kelimeyle sınırsız beyan kombinasyonuna imkân veren bir yaratıcılık sergiler (Altınörs, 2010: 398). Chomsky, Descartes'in insan dili bakımından dikkat çekmeye çalıştığı asıl özelliğin “yaratıcılık” olduğunu vurgular: “Descartes, dilin düşünceyi serbestçe ifade etmeye ve yeni durumlara ya da şartlara uygun yanıtları üretmeye yaradığını ve bu itibarla sözcelerin dış uyaranlar ya da insanın

fizyolojik durumları tarafından değişmez biçimde belirlenmediğini öne sürer” (Chomsky, 2024: 19). Descartes’ın genel olarak felsefesi göz önünde tutulduğunda, onun açısından bu yaratıcılığa imkân veren şeyin, hayvanın yoksun bulunduğu, insanın “sınırsız” irade gücü olduğu muhakkaktır (Altınörs, 2010: 398). Bu bölümde sonuç olarak Chomsky Kartezyen dil yaklaşımının dilbilime temel katkısının “...insan dilinin, normal kullanımında, dışsal uyaranların veya içsel durumların belirleyiciliğinden bağımsız olduğu ve örneğin hayvanların sözde dilinin aksine pratik iletişimle sınırlı bir araç olmadığı saptaması” olduğunu kaydeder (Chomsky, 2024: 56). Chomsky’nin, neden hayvanlar konuşmıyor da insanlar konuşabiliyor sorusu bağlamında Descartes’inkinden farklı bir sebep öne sürdüğünü de eklemek gerekir. Chomsky dilin muhtemelen evrimsel süreçte meydana gelen bir genetik mutasyon sonucu ortaya çıktığına inanır: “Şimdi insanın evrimi ile ilgili bazı spekülasyonlara geçelim. Belki yüz binlerce yıl önce insan öncesi organizmaların hücrelerinde küçük bir değişiklik, bir mutasyon meydana geldi. [...] Belki de insan dilinin kökeni budur” (2001b: 183). Bu, diğer primatların böyle bir genetik mutasyona uğramadıkları için konuşma yeteneğine sahip olmadıkları anlamına gelir. Descartes’ın (ruh ve beden) düalizminden farklı olarak Chomsky tamamen natüralist bir perspektifte konumlanır. Chomsky böylece insanın dil yetisinin doğuştan geldiği tezini biyolojik bir temele dayandırır (Altınörs, 2012: 70).

Kitabın, “Derin Yapı ve Yüzey Yapı” başlıklı ikinci bölümünün başında Chomsky, Port-Royal’ın *Grammaire*’inde, olanaklı her dilbilgisinin genel biçimi için neyin gerekli olduğuna yönelik incelemesinden övgüyle bahsederek farklı dillerin altında yatan bir evrensel yapıya işaret ettiğini kaydeder (Chomsky, 2024: 60). Chomsky, Cordemoy ve Lamy gibi düşünürlerin de bu hususta Port-Royal ile aynı kanıda olduğunu belirtir (2024: 62). Ona göre bu kanı ortaklığının kökleri esasen Kartezyen dilbilimdeki beden ve zihin düalizminde aranmalıdır. Dilin bir içsel (zihinsel) bir de dışsal (bedensel, yani sessel) yönü vardır (2024: 62). Chomsky bu ayrımın, kendi terminolojisindeki “bir tümcenin derin yapısı” ile “yüzey yapısı”na tekabül ettiğini söyler ve şunu ekler: “Bu terimlerle, Kartezyen dilbilimin ikinci bir temel sonucunu, yani derin yapı ile yüzey yapının aynı olmasının gerekmediğini [...] ifade edebiliriz” (2024: 62). Ona göre Kartezyen yaklaşımın bu içgörüsü ilk kez Port-Royal’ın *Grammaire*’indeki şu örnek analizde açıkça sunulmuştur:

“Görünmez Tanrı görünür dünyayı yarattı”.

Bunu söyleyen kişinin zihninde (derin yapıda) aslında şu üç yargı bulunmaktadır: [1] Tanrı görünmezdir. [2] Tanrı dünyayı yaratmıştır. [3] Dünya görünürdür (2024: 63).

Chomsky kitabının bu bölümünün sonraki sayfalarında İngilizce, Fransızca ve Latince dillerinde verdiği kendi örnekleriyle de derin yapı-yüzey yapısı görüşünü desteklemeye çalışır -ki bunlara burada yer vermek, bir kitap incelemesi yazısının sınırlarını hayli aşar. Chomsky, Port-Royal’ın dilbilgisi kuramını ana hatlarıyla bir cümlede şöyle özetler: “Bir tümce, içsel zihinsel bir yöne (anlamını taşıyan bir derin yapıya) ve bir ses dizisi olarak dışsal, fiziksel bir yöne sahiptir” (2024: 72). Chomsky bu kuramın modern terimler kullanarak, bir dilin sentaksını iki kural dizisiyle betimleyerek şöyle ifade edebileceğini savunur: “Derin yapıları üreten temel bir dizge ile bunları yüzey yapıları çeviren dönüşümsel bir dizge” (2024: 74). Port-Royal Ekolü yanı sıra Chomsky dillerin derin yapısı ile yüzey yapısı düalitesine dair Kartezyen gelenekte konumlandığı Lamy ve Du Marsais gibi düşünürlerin bu bağlamda söylediklerini de kitabının bu bölümünde inceler.

Böylece bütün bu müktesebatın, bir “genel gramer”, yani dilin yapısının evrensel ilkeleri bulunduğu tezini desteklediği sonucuna varır (2024: 89).

“Dilbilimde Betimleme ve Açıklama” başlıklı üçüncü bölümde Chomsky, buraya kadar incelediği haliyle Kartezyen dilbilimin sadece betimleyici² değil, aynı zamanda açıklayıcı da olduğunu kaydeder (2024: 89). Bu açıklayıcılık özelliğini ise, sadece betimleyici düzeyde kalmamasında, aynı zamanda genel dilbilgisiyle, yani dilin yapısının evrensel ilkeleriyle ilgilenmesi şeklinde izah eder (2024: 89). Chomsky’nin buna ilişkin verdiği örneklerden ilki Beauzée’nin *Grammaire Générale* başlıklı eseridir. Chomsky’nin ondan alıntıladiğı genişçe bir pasajdaki şu cümlesi, açıklayıcı dilbilimin köklerini gözler önüne sermektedir: “Genel dilbilgisi konuşulan ve yazılan Dilin [*Language*], bu dil [*langue*]” hangisi olursa olsun, değiştirilemez genel ilkelerinin akılcı bilimidir [...] Genel dilbilgisi bir bilimdir, çünkü nesnesi , Dilin değiştirilemez ve genel ilkeleri üzerine akılcı yorumdur” (Chomsky, 2024: 90). Chomsky benzer ikinci bir görüşe, bu kez “felsefi dilbilgisi” kavramsallaştırması altında, Du Marsais’de rastlandığını ifade eder: “O halde dilbilgisi, felsefecilerin işidir. Sadece felsefi bir zihin bunun kurallarının dayandığı ilkelere yükselebilir. Bu zihin önce her dilin dilbilgisinde, bunların tümünde ortak olan ve Genel Dilbilgisi’ni oluşturan genel ilkeleri fark eder” (Chomsky, 2024: 91). Chomsky bu çalışmalardaki farkındalığı takdir etmekle birlikte, felsefi dilbilgisinde eksik olan önemli bir unsuru, “... derin yapıyı yüzey yapıyla ilişkilendiren düzeneklerin çetrefilliği ve yukarıda ana hatları çizilenlerin ötesinde dilbilgilerinde ortaya çıkan kuralların veya bunların yerine getirdiği biçimsel koşulların ayrıntılı bir araştırması” olarak tespit eder. Chomsky’nin tespit ettiği bu ve benzeri eksiklerine rağmen on yedinci ve on sekizinci yüzyıllardaki evrensel dilbilgisi savunucularının evrensel ilkelerin ve dilsel olguların akılcı açıklamasının araştırılmasının önemini vurgulayarak dilbilime kalıcı bir katkı sağlamış olduklarını kaydeder (2024: 98).

Kitabın dördüncü ve son bölümü “Dil Edinimi ve Kullanımı” başlığını taşıyor. Chomsky bu bölümün başında, Kartezyen dil anlayışının temel öğretisini, dilbilgisel yapının genel özelliklerinin tüm diller için ortak olduğu ve zihnin belirli temel özelliklerini yansıttığı şeklinde özetler (2024: 99) ve ekler: “Bu tür evrensel koşullar öğrenilmez; aksine, dil öğrenimini mümkün kılan, verilerin bilgiye yol açması için var olması gereken düzenleyici ilkeleri sağlarlar. Bu tür ilkeleri zihne doğuştan gelen bir özellik olarak atfederek, bir dilin konuşmacısının öğrenmediği çok şey bildiği gibi olduğuça açık bir gerçeği açıklamak mümkün hale gelir”³ (Chomsky, 2024: 99-100). Kitabın bu

---

² İncelediğimiz kitabın çevirisinde tercih edilen betimleyici dilbilim veya şimdi alıntı yapacağımız telif eserde kullanılan karşılıkla betimlemeli dilbilim hakkında konunun uzmanlarınca yapılmış bir tanım şudur: “Dil olgularını, kuralcı yaklaşımın tersine, ‘olması gerektiği’ yaklaşımı içinde değil, olduğu gibi saptamayı amaçlayan dilbilim anlayışı” (İmer&Kocaman&Özsoy, 2011: 49).

³ Chomsky’nin bu son cümlede özlü bir şekilde dile getirdiği kendi kuramının dört başı mâmur bir sunumu, 1965 yılında yayımlanmış olan *Aspects of the Theory of Syntax* başlıklı kitabında yer almaktadır.

bölümünü özetledikten sonra, Chomsky'nin diğer bazı eserlerinden de yararlanarak “dil yetimizin doğuştan gelmesi”nden kastını açıklığa kavuşturmaya çalışacağız. Devam edelim: Chomsky bu bölümün devamında, on yedinci yüzyılın rasyonalist psikolojisinin, en erken ifadesini, Herbert of Cherbury'nin *De Veritate* başlıklı çalışmasında bulduğunu söyler (Chomsky, 2024: 100). Söz konusu eserden yaptığı alıntılarla bu iddiasını destekler. Özü itibarıyla söylendiğinde Chomsky'nin bu esere önem atfetmesinin nedeni, yazarının “zihinde yerleşik bazı ilkeler veya kavramların” var olduğunu savunmasıdır (Chomsky, 2024: 100). Chomsky'ye göre Herbert of Cherbury bu surette “dikkatini, deneyimin ve bilginin bir önkoşulu olan doğuştan gelen yorumlama ilkeleri üzerinde yoğunlaştırıp, bunların etkin olmaları için [...] dış uyarana ihtiyaç duyabileceklerini vurgulamakla [...] Kartezyen dilbilimin altında yatan psikolojik kuramın büyük bölümünü anlatmıştır” (Chomsky, 2024: 102-103). Chomsky bunun ardından, (esasen Platoncu doğuştancılığın Yeniçağ versiyonu addettiği) Leibniz'in, Cordemoy'nun, Schlegel'in, Cudworth'un ve Humboldt'un eserlerinden yaptığı alıntılarla rasyonalist ve doğuştancı bilgi ve dil kuramının gelişim hattının bir taslağını çizer. Chomsky'nin “dil yetimizin doğuştan gelmesi”nden kastını netleştirmeye gelince: Ona göre dil yetisi ve genel öğrenme mekanizması genetik olarak belirlenmektedir (Chomsky, 2001b: 15-16). Chomsky dil gelişimini fiziksel bir organın büyümesine benzetme fikrinin bu nedenle son derece doğal ve makul olduğunu öne sürmektedir (2000: 21). O her ne kadar “dil ve doğal mantığın ilkelerinin bilinçdışı bir şekilde bilindiği ve bunların büyük ölçüde bir öğretim veya eğitim işinden ziyade dil ediniminin bir önkoşulu olduğu düşüncesi, Kartezyen dilbilimin genel önkabulüdür” diyerek (Chomsky, 2024: 104) Kartezyen perspektiften övgüyle bahsetse de doğuştancı rasyonalizmin klasik versiyonunun çağa göre şu şekilde yenilenmesi gerektiğini düşünmektedir: “Çağdaş bir versiyon, bilgilerimizin ve idrakimizin belirli yönlerinin doğuştan geldiği, biyolojik bağışımızın bir parçası olduğu, genetik olarak belirlendiği, tıpkı ortak doğamızın bizi kanat yerine kol ve bacak sahibi çıkarmaya iten unsurları gibi olduğudur. Klasik doktrinin bu versiyonunun esasen doğru olduğunu düşünüyorum” (Chomsky, 2001b: 4). Böylece Chomsky, “bir dili öğrenmek” dediğimiz süreci, biyolojik bir süreç olan ergenliğe girmekten farklı görmemektedir: “Bildığımız kadarıyla, insanların zihinsel kapasitelerinin gelişimi büyük ölçüde iç biyolojik doğamız tarafından belirlenmektedir. Dil gibi doğal bir yetenek söz konusu olduğunda, bu tıpkı yürümeyi öğrenmek gibi kendiliğinden gerçekleşir. Başka bir deyişle, dil gerçekten öğrenilebilecek bir şey değildir. Dil edinimi sizin başınıza gelen bir şeydir. Sizin yaptığımız bir şey değildir. Dil öğrenmek biraz ergenlik dönemine girmek gibidir” (Chomsky, 2001b: 173-174).

Son olarak, Chomsky'nin Kartezyen dilbilim kavramsallaştırması lehine yapılmış değerlendirmeler bulunduğu gibi, aleyhine yorumların da mevcut olduğunu belirtelim: “Chomsky'nin kıta Avrupası rasyonalizmine ilişkin yorumunun temel olarak doğru olduğunu düşünmeyi tercih ediyorum” diyerek Chomsky'nin Kartezyen dilbilim kavramsallaştırmasını memnuniyetle karşılayan yorumcular yanı sıra (Verhaar'dan aktaran: Sullivan, 1980: 197), “Profesör Chomsky dilbilim tarihini önemli ölçüde geriye götürmüştür. [...] Chomsky'nin tarih versiyonundan kurtarılabilecek hiçbir yararlı şey göremiyorum. Bu versiyon baştan sona temelde

yanlıştır” diyen eleştirmenler de vardır (Aarsleff’ten aktaran: Sullivan, 1980: 197). Sonuç olarak, Chomsky'nin incelediğimiz kitabındaki tezlerinin gelecekte de lehte ve aleyhte daha nice yoruma konu edileceğini söylemek, temelsiz bir öngörü olmayacaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur. Araştırma ve yayın etiğine uygun hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Makale tek yazarlıdır.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

ıkar Beyanı

Makale tek yazarlıdır. Herhangi bir çıkar atışması yoktur.

Kaynaklar

- Altınörs, S. A. (2010). “Düşünce ile Dil Arasındaki İlişkiye Descartes'ın Yaklaşımı”. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. sayı: 28, ss. 389-402.
- Altınörs, S. A. (2012). “Dile Davranışçı Yaklaşımlara Chomsky'nin İtirazı zerine”. *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*. Cilt: 4, sayı:14, ss. 65-90.
- Chomsky, N. (2000). *Rflexions sur le Langage*. Fr. ev: Judith Milner, Batrice Vautherin et Pierre Fiala. Paris: Flammarion.
- Chomsky, N. (2001a). *Dil ve Zihin*. ev. Ahmet Kocaman. Ankara: Ayraç Yayıncılık.
- Chomsky, N. (2001b). *Language and Problems of Knowledge: The Managua Lectures*. MIT press.
- Chomsky, N. (2024). *Kartezyen Dilbilim: Akal Düşüncenin Tarihinde Bir Sayfa*. ev. Ayşe Sırma Yalçındağ. Ankara: Fol Yayıncılık.
- Descartes, R. (2017). *Metot zerine Konuşma*. ev. Atakan Altınörs. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat Yayıncılık.
- Sullivan, J. J. (1980) “Noam Chomsky and Cartesian Linguistics” in *Psychology of Language and Thought: Essays on the Theory and History of Psycholinguistics*. ed. R. W. Rieber. Nev York and London: Plenum Press.
- İmer, K. & Kocaman, A. & zsoy, A. S. (2011). *Dilbilim Szliğ*. İstanbul: Boğazii Üniversitesi Yayınları.